

Așezări cu ceramică șnurată din Thracia, Macedonia, Thessalia și raporturile lor cu evoluția culturală din regiunile carpato-danubiene*

PETRE I. ROMAN

Atenția și semnificația acordate ceramicii ornamentate cu impresiuni de șnur, în cadrul problematicii fenomenului de indo-europeanizare și de constituire a vechilor popoare europene, sînt binecunoscute.

O analiză specială a acestei specii ceramice, descoperită în sud-estul Europei, am făcut-o cu alt prilej¹. De această dată, ne vom opri asupra unor centre peninsulare socotite repere cronologice de primă mîna pentru evoluția culturală a unui larg spațiu est-central și sud-est european. Nu înainte însă de a evoca o serie de probleme ce țin de terminologie, cronologie și periodizare.

Prin *ornamentare cu șnurul* definesc impresiunile negative rezultate din apăsarea unei matrițe sau a unei sfori în pasta moale a vasului. După poziția segmentelor imprimate (perpendiculare sau oblice), socotite a fi realizate prin presarea unei sfori înfășurate — pe un băț sau pe altă sfoară — sau a unei sfori răsucite (impletite), s-au folosit noțiunile de șnur înfășurat în primul caz (sau fals) și de șnur răsucit (sau adevărat) în al doilea caz. Aceste impresiuni, în ambele variante, au putut fi făcute fie cu sfoara (Semenov 1955, 137 și urm.), fie cu o matriță (naturală, din oase : Liddell 1929, pl. I, col. 3 ; III/3—3a ; V/6—6a, 7—7a ; sau realizată *ad-hoc* prin creșterea dreaptă sau oblică a unei marginii late sau înguste, dreaptă, ovală sau semilunară). În textul de față folosim noțiunile de șnur fals pentru impresiunile perpendiculare și de șnur pentru cele oblice.

Ceramica incrustată pe impresiuni de șnur definește o categorie larg răspîndită în sud-estul Europei pe care impresiunile de șnur reprezintă doar un mijloc tehnic (cum este cazul și cu impresiunile succesive) pentru reținerea pastei albe incrustate.

Ceramica ornamentată cu șnurul sau cu incrustații pe impresiuni de șnur fals și răsucit apare în sud-estul Europei o lungă perioadă de timp și prezintă atît particularități zonale cît și culturale. Cu toate că se observă o tendință lentă spre forme comune, ea se deosebește substanțial de alte centre din restul continentului. Limita inferioară a apariției de ornamente cu șnurul este posibil să urmeze, prin Cernavodă I, nemijlocit după orizontul etapelor A₂ a culturii Gumelnița și implicit A₃ a culturii Cucuteni. Ea precedă deci cultura Rachmani fiind, foarte probabil, sincronă orizontului Kum Tepe Ib, culturilor Tiszapolgár tirzie, Sălcuța, Cucuteni A₄, Lengyel IV, sfișitului culturii Rössen și începutului culturii Trichterbecher, culturilor Srednii Stog Ia (b?), Nipru-Donet I Ib, ceramicii ornamentate cu pieptenele și cu gropițe. Poziția cronologică, relativă și absolută, a acestei „limite inferioare” este deci diferită de la o regiune la alta. Limita superioară poate scăpa observației datorită atît unor persistențe de caracter final a ceramicii ornamentate cu șnurul, în unele regiuni, cît

* Articolul de față cuprinde cîteva capitole din lucrarea „Ceramica ornamentată cu șnurul din sud-estul Europei și semnificația sa” care a făcut obiectul contractului de cercetare nr. 9, predat Academiei de științe sociale și politice la

15 dec. 1982.

¹ *Beiträge zur Problematik der schnurverzierten Keramik Südosteuropas*, în colaborare cu Ann Dodd-Oprîtescu și János Pál.

și unor infiltrații izolate din arii „epișnurceramice”, în alte zone. Dacă lăsăm la o parte astfel de apariții, putem plasa limita superioară a ceramicii ornamentate cu șnurul la granița dintre Helladicul timpuriu și mijlociu, la sfârșitul bronzului timpuriu din Thracia (sfârșitul culturii Ezero și începutul celei de tip Nova Zagora) și în vremea orizontului final al culturii Glina (etapa Verbița — Ostrovu Corbului) sau al grupelor Bela Crkva, Vinkovci, Somogyvár. Contemporane acestui ultim orizont nu i-ar putea fi, în unele regiuni, decât aparițiile izolate de ornamente cu șnurul, cu pondere foarte redusă în evoluția culturală din sud-estul Europei. Evoluția ceramicii ornamentate cu șnurul în sud-estul continentului precede așadar orizontul Glockenbecher-Csepel, ea și pe cel Chłopice-Vesele. Cultura Niprului Mijlociu și cultura catacombelor se înscriu la limita superioară a ornamentului în discuție din sud-estul Europei. La aceeași limită superioară se plasază și orizontul II al ceramicii șnurate din Polonia Mică, pe temeiul sincronizării sale cu fazele II și III ale ceramicii șnurate din Bohemia.

Dificultatea realizării unei periodizări supraregionale este de înțeles dacă avem în vedere că: 1. Documentarea și aprofundarea sint inegale de la regiune la regiune; 2. Procesul de dezintegrare pe de o parte și de formare pe de alta a grupelor etno-culturale nu implică peste tot aceleași elemente componente și nici aceleași ritmuri; 3. Pătrunderile de grupe etno-culturale străine acestui spațiu nu pot fi negate; 4. Teza distrugerii „Europei vechi” de către elementele „curganice” este în clară contradicție cu documentarea care ne stă la dispoziție; 5. Un proces de mixtare a grupelor culturale din spațiul sud-est european, în zone mai largi sau mai restrânse, cu ritmuri și la intervale diferite, este, de asemenea, evident.

În periodizarea fenomenului, pornim de la o etapă a evoluției tradiționale care — pe întregul spațiu analizat — atinsese deja stadiul de dezvoltare eneolitic și ne oprim în momentul când evoluția nou constituitelor grupe etno-culturale, care reprezintă fundamentul nemijlocit pentru acelea ale perioadei „clasice” a epocii bronzului, se încheie. Într-un studiu anterior (Roman 1974, 166—167), am raportat descoperirile de ceramică ornamentată cu șnurul, făcute la sud de Dunăre, la periodizarea stabilită pentru teritoriul României, deoarece această specie apare pentru prima dată și are cea mai lungă evoluție, în raport cu celelalte regiuni, la nord de Dunăre. Nici astăzi nu avem motive întemeiate să renunțăm la această schemă, pe care o punem însă în acord cu noul stadiu al cercetărilor, operație ce presupune corecții și, mai ales, completări cu descoperiri nementionate în 1974.

O primă perioadă a ceramicii ornamentate cu șnurul corespunde (pe evasitotalitatea spațiului cercetat, cu excepția poate a Greciei de sud unde Helladicul timpuriu a putut evolua și pe parcursul unei părți a acestei perioade) încă unui stadiu eneolitic. Limita inferioară coincide cu cea indicată mai sus pentru întregul fenomen; limita superioară poate fi marcată de sfârșitul culturilor Cucuteni și Cernavodă I.

Extinderea spre vest și sud a culturilor Usatovo (sub forma Foltești I), Gorodsk (sub forma Horodiștea) și a amforelor sferice marchează începutul perioadei a II-a. În această a doua perioadă are loc procesul de constituire a culturilor Cernavodă II și III; acum evoluează cultura amforelor sferice și cultura Rachmani în etapa sa tirzie. Tot acum se face, probabil, trecerea de la Helladicul timpuriu I la Helladicul timpuriu II, în timp ce la Sitagroi evolua cultura stratului IV, iar la Dikili Tash aceea a „sols” 12—16. Perioada pare să-și încheie evoluția odată cu apariția Thessalicului timpuriu I, sfârșitul Troiei I și extinderea spre sud a comunităților Cernavodă II care au provocat mișcarea unor comunități Cernavodă III spre vest și Dunărea mijlocie.

Perioada a III-a a ceramicii ornamentate cu șnurul poate fi socotită „clasică”. Acum se creează centre regionale, originale. Procesul de constituire a unor noi grupe etno-culturale, cu caracteristici ale epocii bronzului timpuriu, se extinde. Limita inferioară a perioadei coincide cu perioada de constituire a grupelor Orlea-Sadovec, Celei, Thessalic timpuriu I, Ezero, Ezerovo. În cursul perioadei evoluează Helladicul timpuriu II, Coțofeni, Baden, Kostolac, Vučedol, Ezero, Ezerovo, Dikili Tash (sols 2—11), Sitagroi Va—Vb, Glina (fazele I—III), Schneckenberg A, B, Jigodin etc.

Perioada IV, finală, este marcată de orizontul Glina tirzie (etapa de la Ostrovu Corbului), Bela Crkva, Ezero I—IV (III?), Helladic timpuriu III.

Aparițiile ulterioare acestui orizont pot fi considerate retardări sau pătrunderi nesemnificative din medii epișnurceramice. Ele se înscriu însă la granița dintre perioadele timpurie și mijlocie a epocii bronzului sud-est european.

Din Tracia, aşezarea cea mai bogată în ceramică ornamentată cu şnurul este tell-ul de lângă *Ezero*, situat la 3 km sud-est de Nova Zagora (*Ezero*, 7, 535).

Despre *Ezero* s-au scris mai multe rapoarte preliminare (Georgiev, Merpert 1965; Georgiev 1967; Merpert, Georgiev 1969; Katinčarov 1974; idem 1975; idem 1978), iar în finalo cuprinzătoare monografie. În monografie, materialul arheologic nu este publicat pe complexe, ci pe orizonturi de construcţii; formele ceramice nu sînt ilustrate prin tipuri concrete, ci abstracte (*Ezero*, pl. 40); reproducerile foto nu sînt suficient de clare. Cititorului i se reduce deci posibilitatea de analiză proprie. Noi am suplinit aceste deficienţe prin studierea nemijlocită, în două rînduri, a materialului rezultat din săpături.

La *Ezero* s-au făcut săpături în două perioade: a) În 1952—58, sub conducerea lui V. Mikov, perioadă în care, pe o adîncime de 1 m, s-au săpat depunerile superioare aparţinînd unor aşezări medievale, romane tîrzii şi din epoca bronzului (*Ezero*, 8—9). Materialele nu au fost stratigrafiate pe orizonturi de construcţii, ci au fost adunate pe adîncimi (*ibidem*, 12); b) În 1961—71, de către un colectiv bulgaro-sovietic, timp în care s-au săpat trei mari secţiuni: sud-vestică (120 m²), nord-estică (450 m²) şi centrală (2800 m²). Tell-ul este înalt de 10 m şi s-a format prin depunerile a aproximativ 29 aşezări succesive, cele mai vechi aflîndu-se sub nivelul pinzei freatice. Primul strat precizat aparţine culturii Karanovo III, al doilea culturii Karanovo IV, al treilea culturilor Karanovo V şi VI (în grosime de 2,60 m), al patrulea, gros între 2,50—3,80 m, perioadei timpurii a epocii bronzului. Stratul perioadei timpurii a epocii bronzului este reprezentat prin 6 orizonturi de construcţii în suprafaţa nord-estică, prin 9 în cea sud-vestică, prin 13 în cea centrală. La început, s-a locuit partea cea mai înaltă a tell-ului, cu un diametru de 90 m. Această parte a fost înconjurată cu ziduri succesive din piatră, construite în orizonturile XIII, X, VII. În orizontul VI, locuirea a depăşit incinta şi a ocupat şi părţile joase ale tell-ului. Aceasta a impus construirea, în orizontul V, a unui nou zid de apărare, exterior (*Ezero*, fig. 81), şi astfel partea centrală a devenit un fel de „Akropole”, iar aşezarea, în întregul ei, o cetate puternică, cu dublu sistem de apărare. În vecinătatea tell-ului s-au găsit şi aşezări mai mici, nefortificate, desprinse din cea principală (*Ezero*, 99—100).

Înainte de a analiza ceramica ornamentată cu şnurul şi poziţia cronologică a aşezării în raport cu lumea carpto-dunăreană şi cea vest-anatoliană, vom prezenta, rezumativ, principalele date asupra aşezărilor de la *Ezero*, cuprinse în textul în limba bulgară din monografie ².

Secţiunea sud-vestică a fost săpată în 1952—1958 pînă la 1 m adîncime, dezvelindu-se resturile feudale, romane şi depunerea superioară a stratului din perioada timpurie a epocii bronzului (*Ezero*, 14) secţionat, pe mari porţiuni, de gropi medievale (*Ezero*, 16). În zonele rămase intacte s-au păstrat patru straturi (Karanovo III, IV, V—VI, bronz timpuriu), ultimul cu 9 orizonturi de construcţii (numerotarea făcîndu-se de sus în jos, cu cifre romane) şi o grosime de 2,50 m (*Ezero*, 17). Orizontul II al stratului din epoca bronzului avea la bază urme de podine şi vetre de foc. Sub o vatră, într-un vas (oală cu toartă, înaltă de 30 cm şi diametrul maxim de 30 cm, ornamentată cu haşuri oblice pe umeri, neilustrată) s-a găsit scheletul unui copil. Din orizont provin oale mari cu pereţi groşi, oale mici cu pereţi subţiri, căni cu toarte înalte ce se termină cu butoni, urecioare cu ţurţur. Ca tehnici de ornamentare au fost folosite: inciziile, haşurile, briurile în relief. Ornamentele cu şnur nu sînt menţionate. Orizontul III a conservat resturi ale unei locuinţe incendiate. Ceramica este aceeaşi ca în orizontul II. Se semnalează fragmente ceramice cu impresiuni de şnur (*Ezero*, 18). Întrucît pentru orizonturile mai vechi se subliniază lipsa cănilor şi paharelor cu torţi înalte, de tipul celor din orizonturile II—III (*Ezero*, 19), ne întrebăm dacă nu cumva orizonturile I—III formează în realitate un strat distinct, aparţinînd bronzului mijlociu (în acest sens: Roman 1978, 72 şi o propunere asemănătoare la Katinčarov 1981, 134). Din orizontul V, cel mai bine păstrat, provin resturile unei locuinţe dreptunghiulare a cărei parte sud-estică era lungă de 6 şi lată de 4 m. În centrul ei se găsea un cuptor şi în apropiere o piatră de măcinat, vase întregi şi fragmentare, fusaiole. Ornamentele şnurate sînt mai răspîndite. În orizontul VI s-au găsit două morminte de copii, fără vase, sub podeaua şi respectiv vatra unei locuinţe (*Ezero*, 19, 20). În 1961, la nivelul orizonturilor V—VI s-au descoperit două fragmente de *depas amphikipellon*. După autori, ele nu ar fi suficient de concludente şi nu „ne permit să susţinem cu fermitate cele afirmate”. S-au găsit în gropi şi nu se ştie dacă au

² Traducerea celei mai mari părţi a volumului o datorăm lui Veselin Draganev (Sofia), student al Facultăţii de istorie Bucureşti.

aparținut respectivelor orizonturi (Ezero, 507, 508). Fragmentele nu sînt reproduse. Din orizontul VII s-a păstrat baza unui cuptor cu diametrul intern de 2 m și baza cupolei făcută pe pietre mari legate cu lut. În jurul său, sînt găuri de pari ordonați în cerc, iar mai spre sud un vas de provizii și o rișniță de mină (Ezero, 20). Resturile arheologice sînt trecute prin foc. În strat s-au găsit multe străchini de culoare neagră, cenușie și cafenie; urne; oale cu pereți drepți sau curbați. Se întilnesc frecvent ornamente cu briuri în relief, găuri perforate, ornamente șnurate, incizii, impresiuni punctiforme, aplicații în forma boabelor de linte. Apar și torți tubulare. De asemenea, discuri de lut folosite, probabil, la confecționarea vaselor cu roata înceată (Ezero, 21). În orizontul VIII, ceramica este ornamentată cu briuri în relief, puncte, incizii, găuri perforate. Snurul lipsește complet (Ezero, 22). Nici orizontul cel mai de jos, IX, nu are ornamente șnurate. În secțiunea sud-vestică s-au conturat și ruinele fortificației: un zid de incintă între orizonturile IV — IX, cu mai multe refaceri (Ezero, 22) și un zid exterior care s-a construit în orizonturile mijlocii sau superioare (Ezero, 23).

În secțiunea nord-estică s-au găsit doar straturile I (Karanovo III) și IV (bronz timpuriu) separate printr-un steril (Ezero, 23). Stratul bronzului timpuriu era format din șase orizonturi de construcții. În orizontul superior (I) s-au găsit fragmentele a trei vase mari (două reproduse, foarte probabil, la fig. 35/d, e) și o ceașcă caracteristică și pentru orizonturile superioare ale secțiunii sud-vestice (reprodusă, probabil, la fig. 36/d). În același orizont mai apar două străchini (una cu patru apucături: fig. 33/a ?, alta cu două torți orizontale și creste verticale), vase cu fund inelar, străchini cu tub de scurgere și torți tubulare. Orizontul II are resturi de la două construcții mari (locuințe), în interiorul cărora s-au aflat cele mai multe materiale. Enumerăm: Ezero, fig. 33/e; 34/e; 36/v, g; două reprezentări antropomorfe la fig. 199—201. Pe podina unei locuințe, într-o groapă umplută cu cenușă, s-a găsit un vas cu scheletul unui copil de 2—3 luni. Noi inclinăm să credem că aceste două orizonturi se atașează mai curînd la cultura epocii mijlocii a bronzului. Și în monografie se evedențiază (p. 508) că în orizonturile superioare ale suprafeței nord-estice s-au descoperit, în număr mare, vase întregi și fragmentare, cu una sau două torți cu butoni cilindrici, precum și alte descoperiri care se aseamănă cu cele din epoca bronzului mijlociu din tell-ul de la Nova Zagora. Pentru exemplificare, autorii monografiei trimit la fig. 38/v; 39/a, b. În orizontul III s-au găsit resturi de locuințe, incendiate, precum și vase întregi sau fragmentare (după legenda fig. ar putea fi 33/b; 34/a, d; 35/g = la pag. 68, vas nr. 16; 36/b) și un cuțit de bronz (fig. 109/z). În pătratul 4 al suprafeței, pe o platformă de lut, s-au găsit un cuptor, fragmente ceramice și vasul din fig. 35/g. Vasul este de culoare neagră, a fost lustruit și canelat vertical. Torțile și fundul inelar au fost găurite (Ezero 57). Despre aceeași descoperire, căreia i s-a acordat o importanță cronologică deosebită, la pag. 508 se spune că a fost găsit în „context stratigrafic indiscutabil, în locuința din orizontul IV de construcție din suprafața nord-estică”. Pentru acest vas, noi reținem orizontul III. În orizonturile IV — VI s-au găsit resturi de locuințe, dar descoperirile sînt puține (Ezero, 57). În orizontul V s-ar fi construit zidul de incintă exterior (Ezero, 58—60, fig. 40; 81) dar atît profilele din suprafața sud-vestică (Ezero, fig. 8; 9) cit și din cea nord-estică (fig. 31; 32) nu sînt concludente.

În anii 1952—1958, suprafața centrală a fost săpată, pe întreaga zonă, pînă la adîncimea de 1 m, cercetîndu-se depunerile feudale, romane tîrzii și cele superioare ale stratului din epoca bronzului. Aceste ultime depuneri au fost scoțite orizontul I de construcție al stratului din perioada timpurie a epocii bronzului și a fost marcat numai prin desen (Ezero, 70). La reluarea săpăturilor, s-au putut cerceta puține resturi din orizontul II și ceva mai mult din orizontul III care fusese în parte înlăturat și secționat de numeroase gropi (Ezero, 73). Orizontul IV are o zonă liberă de construcții în partea centrală a secțiunii (Ezero, 73; fig. 48). În zona nordică s-au conturat bazele a patru locuințe dreptunghiulare (Ezero, fig. 48; 60/a; 61), lipite una de alta, cu dimensiuni de 10 × 4 m. S-au găsit și peste 50 de cuptoare și vetre, unele dintre ele avînd în jur platforme și vase de provizii îngropate în pămînt. Orizontul V (Ezero, 74) are construcții dense, constînd din peste 40 cuptoare și vetre, platforme de lut, vase de provizii îngropate, multe gropi de pari (Ezero, fig. 49). S-au putut contura numai patru locuințe, deși numărul a fost mai mare. Centrul așezării a rămas nelocuit. Orizontul VI (Ezero, 74, 75; fig. 50) nu se detașează prea clar de V. A avut peste 30 vetre și cuptoare, majoritatea în afara locuințelor, în aer liber sau sub acoperiș ușor. În asociere cu cuptoarele apar și chiupuri. Orizontul VII (Ezero, 75, 78, 80, 90; fig. 51; 66/a, b; 67/v), gros de 20—25 cm, cu cca 70 cuptoare și vetre este cel mai bogat în descoperiri. Densitatea cuptoarelor era așa de mare încît posibilitatea ca ele să fie în interiorul locuințelor se exclude. În unele cazuri, ele se asociază cu resturi de podine, chiupuri și vetre, indicînd locuințe al căror contur nu s-a putut stabili decît în patru situații. Centrul așezării a rămas liber. Orizontul VII este ultimul în care locuințele sînt limitate doar

la „Akropole”. Un drum, orientat est-vest, ducea spre poarta unui nou zid de incintă. Tot acum s-a construit poarta de nord, sub forma unui coridor lung de 7 m (Ezero, fig. 51). În spatele acestei porți s-ar fi construit o palisadă (Ezero, 90; fig. 51) dar plasamentul ei nu susține această interpretare. Orizontul VIII (Ezero, 90; fig. 52) se observă pe aproape întreaga suprafață. Are circa 50 de cuptoare și vetre și mai multe locuințe. Complexele de locuire lasă liber centrul așezării, concentrându-se în zonele de sud și de nord. Prin cele 8 locuințe (numărul și conturul lor neputându-se stabili cu precizie) și cele 50 vetre și cuptoare, orizontul IX (Ezero, 90, 92; fig. 53) s-a putut urmări pe toată suprafața săpată. Cuptoarele erau asociate cu chiupuri. Pe toată suprafața centrală a putut fi urmărit și orizontul X (Ezero, 92; fig. 54). După gropile de pari, s-au putut contura 7 locuințe. De asemenea, unele șiruri de pietre par să stea în legătură cu fundații de locuințe. Acestui orizont îi aparțin resturile a 70 de cuptoare și vetre. Zidul de incintă a fost total reconstruit și deplasat puțin spre est. Din orizontul XI (Ezero, 92, 93; fig. 55), gros de 20–25 cm, cu resturi de reconstrucții și incendii, au putut fi conturate limitele parțiale a 10 locuințe. Au fost însă mai multe. Destul de multe cuptoare și chiupuri erau în afara locuințelor. Centrul așezării era liber, iar spre nord și vest duceau drumuri. Orizontul XII (Ezero, 93; fig. 56) are locuințele dispuse după un plan diferit față de cel mai vechi (XIII). Acesta din urmă (Ezero, 93, 97–99, fig. 57) suprapune nemijlocit stratul eneolitic, de care se deosebește foarte clar prin culoarea sa cenușiu-închisă cu nuanțe cafenii. În el s-au observat resturi de locuințe, 50 cuptoare și vetre precum și gropi care, adâncindu-se în stratul eneolitic, produc amestecuri de materiale. Zidul de incintă, gros de 2 m, s-a putut urmări pe o lungime de 35 m.

De la Ezero sînt menționate 230 fragmente ceramice ornamentate cu impresiuni de șnur (Ezero, 318). În tabelele formelor (Ezero, tab. 50, 57, 60, 66, 75, 84, 93, 96, 99, 102, 104, 105, 108, 111, 114, 119, 122, 127, 130, 133, 135, 142) sînt consemnate 151 fragmente, iar în cele ale ornamentelor (Ezero, tab. 189–199; 217) un număr de 242. Plusul rezultă, probabil, din aceea că fragmentele de torți (tab. 217) au fost numărate și pentru ornamentele păstrate pe corpul vaselor de la care provin.

În rezumatul monografiei se afirmă că „ornamentul șnurat lipsește practic din primele două orizonturi de jos; el începe să apară, în descoperiri izolate, din orizontul XI” (Ezero, 540). Și în subcapitolul dedicat cronologiei se spune că ornamentarea cu șnurul este aproape absentă în etapa A și crește brusc la începutul perioadei de trecere (orizonturile VIII–VII), apărînd pe străchini, căni, urne, pe gitul, marginea, fundul sau torțile vaselor. În orizonturile VIII–V ar apare 40% din ceramica ornamentată cu șnurul (Ezero, 503) iar 45% în etapa B₂ (Ezero, 507). În orizonturile VIII–V, compozițiile în tehnica șnurului repetă motivele care, în orizonturile mai vechi ale fazei A, au fost obținute cu alte procedee tehnice (Ezero, 503). Tehnica impresiunilor de șnur apare pe forme tradiționale și astfel autorii monografiei cred că pot vorbi „despre răspîndirea tehnicii ornamentale specifice și nu despre un nou complex ceramic” (*ibidem*). Pe orizonturi de construcții situația se prezintă astfel: În orizontul XIII s-ar fi găsit un fragment (noi am înregistrat însă și alte cîteva fragmente de străchini ornamentate cu impresiuni de șnur); în XII: 1; în XI: 9; în X: 11; în IX: 13; în VIII: 17; în VII: 31; în VI: 32; în V: 14; în IV: 40; în III: 60; în II: 3; în I: 0. Așadar, în faza A (orizonturile XIII–IX) s-au găsit 35 fragmente; în faza de tranziție (orizonturile VIII–VII) și etapa B₁ (orizonturile VI–V) 94 fragmente cu ornamente șnurate, iar în orizonturile IV–III: 103 fragmente. În comparație cu ceramica ornamentată cu briuri în relief (2300 fragmente: Ezero, 317), aceea cu ornamente șnurate este de 10 ori mai puțină. De trei ori mai redusă este în comparație cu aceea ornamentată cu impresiuni triunghiulare și alveolare (920 bucăți: Ezero, 318) dar în proporție aproape egală este cu aceea ornamentată cu incizii (250 bucăți: Ezero, 317) sau cu incizii și puncte (250 bucăți: *ibidem*). Ultimele două oferă însă, cel mai ades, motive ornamentale identice cu cele realizate în tehnica impresiunilor de șnur. Din lectura cifrelor rezultă că tehnica impresiunilor de șnur este cunoscută din cele mai vechi orizonturi de construcții. Și la Ezero, ca și în celelalte ținuturi sud-est europene, ea este foarte rar folosită la începutul perioadei tirzii („clasice”) a ceramicii ornamentate cu șnurul, continuînd astfel o tendință care, la nord de Dunăre, a devenit vizibilă încă din a doua parte a perioadei mijlocii a ceramicii ornamentate cu șnurul. Crește apoi numeric și atinge apogeul în orizonturile IV–III. Nu ne este clar ce se întîmplă după aceea. Avem de-a face cu o dispariție bruscă, cu o descreștere numerică bruscă sau cu o lacună documentară? În monografie, ultimul orizont (I) nu este luat în considerație, iar orizontul II, păstrat pe mici segmente, nu ar avea decît trei fragmente cu ornament șnurat (Ezero, tab. 127 și 189), dar ele puteau să ajungă acolo din intervenții ulterioare. Am evidențiat mai sus și o altă problemă: atribuirea

orizonturilor I — III perioadei mijlocii a epocii bronzului înseamnă, implicit, că aceste orizonturi sînt contemporane și identice în conținut cu cele inferioare de la Nova Zagora³. În acest caz, nivelul cel mai vechi al perioadei mijlocii a epocii bronzului, aparținînd culturii Nova Zagora și desemnat acolo cu cifra VII, conține sau nu ceramică ornamentată cu impresiuni de șnur³? Într-o majoritate covârșitoare, la Ezero întîlnim impresiuni de șnur și, ca excepții, impresiuni de șnur înfășurat sau fals (Ezero, fig. 157/a₃ = b₃ în tab. 183, tip 21; Georgiev, Merpert 1965, fig. 26). Foarte adesea, ceramica șnurată păstrează urme de incrustație cu alb, deci avem de-a face cu ceramică incrustată pe impresiuni de șnur. Ornamentele sînt dispuse pe partea exterioară a vaselor de provizii, a cănilor, a străchinilor cu marginea indoită spre interior și pe ambele fețe, inclusiv pe funduri, cînd este vorba de străchini tronconice cu marginea îngroșată sau lățită. Motivele ornamentale obținute prin tehnica impresiunilor de șnur nu sînt deosebite și nu apar pe forme speciale în comparație cu cele ornamentate prin alte tehnici. Predomină triunghiurile hașurate, simple sau etajate, benzile orizontale și oblice. Ceramica ornamentată cu impresiuni de șnur este într-adevăr o componentă a complexului ceramic din cultura Ezero. Ea nu este un import și nu apare ca urmare a influențelor exercitate din alte centre cu ornamente șnurate. Tehnica în sine este o moștenire datorată componentei nord-dunărene din cultura Ezero și ea a fost folosită mai intens atunci cînd au fost necesare procedee tehnice adecvate și variate pentru ornamentarea ceramicii prin incrustație.

Dată fiind multitudinea de conexiuni pe care așezarea de la Ezero și, implicit, cultura Ezero, le reflectă cu toate cercurile culturale ale perioadei pe care o analizăm, poziția ei cronologică prezintă un interes special. O analiză amănunțită a concluziilor consemnate în monografie (Ezero, 497 și urm.) am făcut-o deja (Roman 1982). De această dată, evidențiem doar cîteva aspecte. Dacă luăm drept reper cronologic orizontul Gumelnița-Karanovo VI, atunci constatăm că la nord de Dunăre succesiunea culturală se desfășoară conform schemei cronologice de la fig. 1. Unde este locul așezării de la Ezero în acest cadru cronologic? Merpert (Ezero, 497 și urm.) ne spune că Ezero A (adică orizonturile XIII — IX) este sincron cu Baden C/D, cu Foltești și Cernavodă III (Ezero, 502), iar Ezero mijlocii (orizonturile de tranziție VIII — VII și etapa B₁: orizonturile VI — V) cu Baden D/E, Celei, Cernavodă III și Usatovo (Ezero, 506, 542). Pentru noi este însă evident că *Baden C—E nu poate fi sincronizat cu nici una dintre culturile de la Cernavodă care sînt, fără îndoială, mai vechi*. Reamintim, în acest sens, sincronismul Cernavodă III cu Boleráz (= Baden A). Tot astfel, așezarea de la Usatovo, parțial sincronă cu Cernavodă I și Cucuteni B, nu are cum să fie contemporană cu Baden D/E. Așezarea de la Foltești are o evoluție mai îndelungată dar abia sfîrșitul ei s-ar putea atinge cu începutul așezării de la Ezero.

Care este deci poziția cronologică a așezării de la Ezero?

Îndeosebi prin categoria ornamentată în tehnica IV, cu impresiuni (Ezero, 318, 331—334; tab. 181—182), care formează 23 % din întreaga cantitate a ceramicii ornamentate, așezarea de la Ezero conține în structura sa o puternică componentă nordică, de caracter Cernavodă II. Această constatare este un indiciu prețios căci, în sud-estul României și nord-estul Bulgariei — teritoriu cu care Ezero avea contacte directe și peste care puteau sosi elementele „nordice” — comunitățile Cernavodă II sînt mai recente decît cele ale culturii Cernavodă III pe care le-au dislocat și le-au împins mai spre vest (Roman 1982, nota 1). Cele mai vechi niveluri de locuire de la Ezero ne arată o cultură unitară, deplin constituită, în care toate elementele componente sînt perfect imbinat. Deci nu orizontul cronologic Cernavodă II este reprezentat la Ezero, ci unul mai tîrziu. Faptul că în cele mai vechi niveluri ale bronzului timpuriu de la Ezero găsim analogii frapante pentru descoperiri de tip Orlea-Sadovec (Roman 1976, 163) pare să indice relativ exact punctul de început al așezării de la Ezero. În sudul Olteniei, grupul Orlea-Sadovec este mai nou decît cultura Cernavodă III. Odată cu apariția grupei Orlea-Sadovec își încheie evoluția și cultura Cernavodă II, ultima fiind

³ După cum citim la Katinčarov (1974, 17; 1975, 104), la începutul culturii Nova Zagora (idem 1972, 242 și urm.), din perioada mijlocie a epocii bronzului de la sud de Balcani, s-ar întîlni încă ceramică ornamentată cu șnurul dar cu ornamente mult simplificate și ar dispărea încetul cu încetul. Din cele publicate nu rezultă însă dacă cele afirmate se referă la orizonturile de construcții mai vechi decît nr. V de la Nova Zagora, respectiv la nr. VI și VII (Katinčarov 1975, 96, scrie despre șapte orizonturi de construcții descoperite pînă la acea dată). Nici dacă, depunerea sterilă, asupra căreia ni s-a atras atenția în timpul vizitei la Nova Zagora (oct. 1978)

că ar separa stratul din perioada mijlocie de acela de tip Michalič, se plasează într-o perioadă mai veche decît orizontul VII sau între orizonturile V și VI de construcții. Respectiv, ar fi important să se precizeze dacă ornamentarea cu șnur se mai menține sau nu în niveluri de tip Nova Zagora propriu-zise, pentru a căror ceramică se apelează la analogii în Troia V—VI (Katinčarov 1975, 106). Prin intermediul lui Veselin Draganov (vezi, supra, nota 2), R. Katinčarov a avut amabilitatea să ne comunice următoarele detalii: „cel mai vechi nivel (VII) de construcție conține ceramică șnurată și este separat de următorul (VIII) printr-un steril”.

integrată în cercul cultural vest-pontic. Din punct de vedere cronologic, grupa Orlea-Sadovec se situează la începutul culturii Coțofeni, iar din punct de vedere cultural ea reprezintă un nou și puternic impuls cultural sudic, transmis prin intermediul cercurilor culturale vest-pontic și sud-balcanic (de tip Ezero). Tot acum se va fi transmis spre Europa est-centrală (și cercul cultural central-peninsular) acel „complex sud-estic” din conținutul culturii Baden despre care scrie Pavúková (1982, 151,

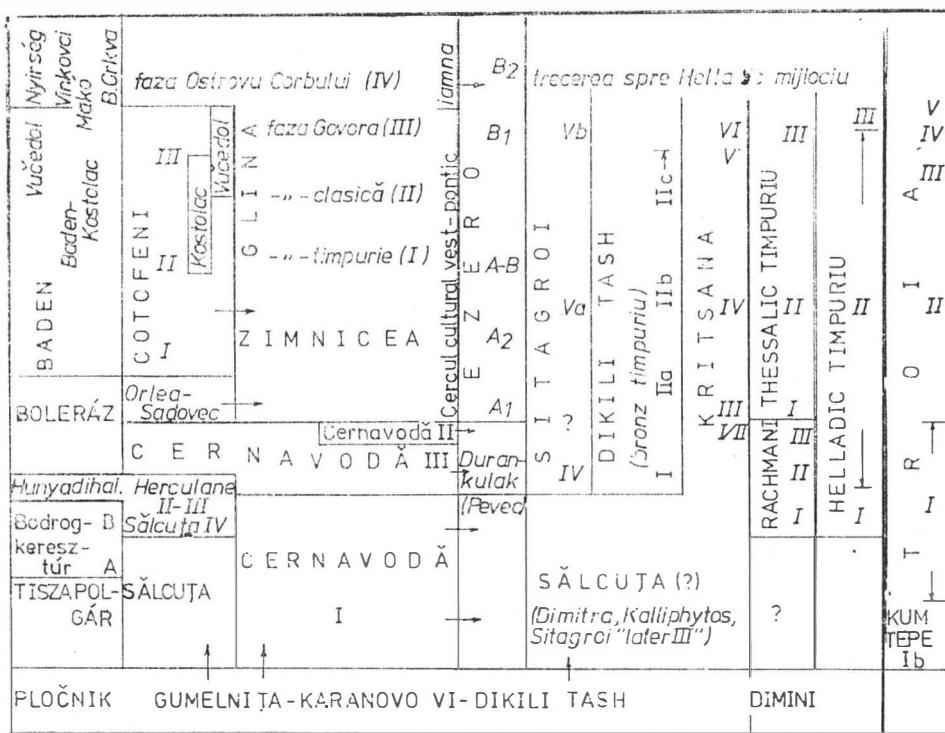

Fig. 1. Tabel cronologic

152) că s-ar fi produs la sfârșitul „grupei Boleráz și la începutul etapei vechi a ceramicii canelate clasice” (*ibidem*, 152; vezi și p. 169—170). Deci, începutul așezării de la Ezero nu ar avea cum să fie fixat în perioada Baden C/D, adică într-o perioadă Coțofeni I târziu — II, când începuseră să apară descoperiri marcate deja de stilul Kostolac (Roman 1980).

Sfârșitul culturii bronzului timpuriu de la sud de Balcani a căpătat un nou reper cronologic în urma descoperirilor din centrul Munteniei. Aici, la Odaia Turcului (Tudor 1982, 59 și urm.), un strat de cultură, cu analogii evidente în depunerile superioare de la Ezero (orizonturile I — II și III?) și inferioare de la Ciganska Mogila de lângă Nova Zagora, suprapune un strat aparținând fazei Govora-Runcuri a culturii Glina în care, precum se știe (Roman 1985), apar influențe Vučedol. În același timp, stratul superior al așezării de la Odaia Turcului corespunde celui mai vechi nivel al așezării din epoca bronzului de la Sărata Monteoru, adică Monteoru IC_{4c} (Zaharia 1982; Tudor 1982, nota 66).

Cultura Ezero a bronzului timpuriu de la sud de Balcani s-ar întinde deci de la sfârșitul culturilor Cernavodă III și II și pînă în timpul etapei Monteoru IC_{4c}. Deci cultura Ezero ar fi contemporană, succesiv, cu grupa Orlea-Sadovec, cu Coțofeni, Glina, Schneckenberg, Baden B—E, Kostolac și Vučedol. Culturile Cernavodă I, III, II, Usatovo, Foltești I, II sînt mai vechi. Dacă atribuim bronzului timpuriu nivelurile III — I de la Ezero, atunci cultura Ezero se încheie odată cu orizontul cronologic Odaia Turcului — Monteoru IC_{4c}. Dacă, dimpotrivă, nivelurile III — I de la Ezero aparțin bronzului mijlociu, atunci orizontul cronologic Odaia Turcului-Monteoru IC_{4c} este mai nou decît cultura noastră.

Din cele prezentate rezultă, mai întii, că evoluția culturii Ezero nu are loc decît la o distanță de timp apreciabilă de aceea a culturii Karanovo VI. Acest hiatus a fost evidențiat, în mod constant, de arheologia românească din ultimii 15 ani (vezi, spre exemplu, Morintz, Roman 1969, fig. 1) și începe să fie recunoscut ca atare și de cea bulgară (vezi, de exemplu, Todorova 1978, tabl. 16 și 33).

Relațiile cronologice dintre cele trei culturi reprezentate prin așezările cercetate la Cernavodă, indeosebi III, cu Troia au fost, de asemenea, invocate (Morintz, Roman 1969, 65 și urm.). Merpert însuși nu se îndoiește de faptul că Cernavodă III „conține elemente troiene mai clare și mai numeroase” decât Cernavodă II (Ezero, 502). Despre Usatovo, același autor (Ezero, 506) afirmă că „în așezările și mormintele de la Usatovo sînt elemente caracteristice Troiei I dezvoltate”. Usatovo este însă mai vechi decât Cernavodă III. Deci, în regiunile de la nord de Balcani, sînt documentate orizonturi culturale mai vechi decât Ezero care evidentiază strînse relații cu lumea troiană. În această situație, plasarea fazei Ezero A (parțial sau în cea mai mare parte) într-o perioadă pretroiană este absolut imposibilă. Noi rămînem așadar la convingerea că Ezero nu poate începe decât cel mai devreme la sfîrșit de Troia I. A fost și părerea anterior exprimată de autorii cercetărilor de la Ezero (vezi, spre exemplu, Georgiev 1967, 125; Merpert, Georgiev 1969, 247). „Lipsa” elementelor troiene din orizonturile etapei Ezero A₁ a constituit temeiul pentru care această etapă a fost situată înainte de Troia (Ezero, 316, 500, 502, 542). Noi am arătat însă că „lipsa” este doar aparentă, că elementele troiene apar la Ezero chiar din orizontul XIII de construcție (Roman 1982, 410). Așadar, nu atît „absența” unor astfel de elemente trebuie explicată, ci doar numărul redus al celor troiene, după o perioadă de timp în care ele fuseseră, mai ales prin Cernavodă III, „mai clare și mai numeroase”. Explicația o găsim în componența „nordică” a culturii Ezero care trădează o participare Cernavodă II. Deci, între Ezero și Cernavodă III s-au interpus comunități de tip Cernavodă II care au produs nu numai o perioadă de instabilitate, ci și o eclipsare a relațiilor cu lumea vest-anatoliană. Odată cu formarea culturii Ezero, în care s-au integrat și elementele Cernavodă II, bunurile de cultură „troiene” vor reapare pe două căi: prin renașterea substratului, de caracter Cernavodă III în cazul de față, și prin contacte directe. Produsele „troiene” se înmulțesc mai ales în perioada mijlocie de la Ezero, dar ele nu sînt importuri, ci produse locale. În acest caz, trebuie admis un decalaj cronologic, situație cînd doar „monedele” mai noi și nu materialul „de masă” datează întregul strat (Roman 1982, 410, 411).

Asupra ceramicii ornamentate cu impresiuni de șnur din Macedonia ultima privire de ansamblu o datorăm Evei Hanschmann (Milojčić, Hanschmann 1976, 232). Date în plus posedăm asupra descoperirilor de la Dikili Tash și Sitagroi. În ambele puncte s-au efectuat sondaje restrînse, astfel că ele ar putea să reflecte doar parțial succesiunea de locuiri de pe respectivele magule, mai ales în cazul așezărilor de scurtă durată. Tot astfel, absența anumitor categorii de obiecte din diferitele niveluri s-ar putea să fie întimplătoare.

Deshayes (1962, 932; fig. 23; idem 1968, 1064; idem 1970, 32) a publicat ceramică ornamentată cu impresiuni de șnur din nivelurile 8—6 (din stratul bronzului vechi IIB) de la Dikili Tash (idem 1970, 32; cu toate că au fost ilustrate și descoperiri din „sol” 4, adică bronz timpuriu IIc: idem 1962, fig. 23; un fragment cu triunghiuri hașurate obținute prin impresiuni de șnur s-a găsit în suprafețele E—H = W—X 28—29, deasupra nivelului de destrucție care aparține neoliticului recent: Deshayes 1968, 1064, deci fără o încastrare stratigrafică precisă și pentru el s-au indicat analogii la Milojčić 1959, fig. 21/1). După el, „prezența în argilă a numeroase paiete de aur ce se regădesc chiar și în ceramica comună... pare să excludă posibilitatea unui import” (Deshayes 1962, 932). La Dikili Tash este vorba de ceramică incrustată pe impresiuni de șnur (cel puțin în cazul Deshayes 1970, fig. 27) care se inserie în modul de ornamentare și motivistica locală. Fragmentele Deshayes 1962, fig. 23, publicate în poziție inversă, provin de la umărul unor amfore cu analogii, pentru formă mai ales, în vasul Coțofeni de la Văclăstra (Roman 1974, fig. 6/1). Două fragmente, cu pietricele amestecate în pastă, cenușii, cu slip subțire, nepublicate, cu ornamente șnurate, într-un caz cu urme de incrustație, își au corespondențe absolut similare, în forme și ornamente, la Ezerovo (Tončeva 1981, fig. 15/8, 9, 11).

De la Sitagroi, „foarte rarele” (Renfrew 1979) descoperiri de ceramică șnurată au fost adunate de A. G. Sherrat care a întocmit o notă pe care o reproducem în continuare (Sherrat 1979, fragmente ilustrate la noi în fig. 2/1—6): „Fragmentele cu decor șnurat formează un element foarte restrîns în ceramica bronzului timpuriu de la Sitagroi. Au fost găsite în trei secțiuni: ROc nivel 34, PNa nivel 92, LN nivel 1. Cele din primele două secțiuni aparțin fazei Va, ultimul este în context Vb. Diferența de datare este confirmată de diferențe tipologice și tehnice... Tehnica de impresiuni cu șnur apare în contextul unei proliferări de metode care constau din incrustație cu alb

a motivelor pe un fond închis. Această incrustație pe un fond închis înlocuiește, în faza Va, pictura. Multe din motivele apărute în această fază constau din impresii repetate produse prin împungere sau adâncituri de vîrfuri care formează linii și metope. Folosirea șnurului oferă un mijloc convenabil pentru producție masivă. Ceramica pe care apare impresiunea cu șnur reprezintă o ceramică tipică pentru așezare și nu este cazul să credem că este vorba de importuri. Este vorba de o tehnică foarte rar folosită în cadrul unui repertoriu generalizat de motive imprimate. Pe cînd această tehnică este mai comună pe ceramica fină din Va, totuși se pare că a supraviețuit și în faza Vb, dar mai rar și pe produsele ceramice mai grosiere". Semnificația și originea ceramicii ornamentate cu șnurul din cele două stațiuni nu pot fi explicate fără corelarea succesiunii culturale din Macedonia răsăriteană cu aceea din celelalte cercuri culturale. Din păcate, lipsesc rapoarte de săpături detaliate asupra cercetărilor de la Dikili Tash și Sitagroi. În ambele stațiuni există straturi de cultură atribuite culturii Gumelnița (Deshayes 1968, 1064, 1068; idem 1970, 27) sau „Culturii Dikili Tash”-ca variantă macedoneană a culturii Gumelnița (idem 1968, 1072; idem 1972, 205). Avem deci un punct de pornire, aparent foarte precis. Și totuși, pînă la publicarea descoperirilor, sincronizarea variantei Dikili Tash a culturii Gumelnița cu restul teritoriilor gumelnițene de la sud sau nord de Balcani rămîne nesigură. VI. Dumitrescu (1970, 7-9) era înclinat să situeze descoperirile macedonene într-o fază destul de veche a culturii Gumelnița. Constatările făcute de Renfrew asupra ceramicii stratului III de la Sitagroi și anume: „graphite-painted ware appears in small quantities at first, and then becomes very frequent before declining again in quantity” (Renfrew 1969, 429) par să fie însă o dovadă că sincronismul variantei Dikili Tash se referă la întreaga evoluție a culturii Gumelnița. Tot astfel vede lucrurile și Demoule (1982). Totodată, comunitățile macedonene ale culturii Dikili Tash (= Gumelnița) au putut simți mai tîrziu efectele presiunii triburilor nord-pontice, astfel încît este posibil ca ele să-și fi continuat evoluția, în forme tradiționale, și după încetarea multor așezări gumelnițene de la nord de Rhodope, Balcani și Dunăre. Prezența ceramicii de tip Galepsos în cele mai de sus niveluri ale stratului „neolitic recent” de la Dikili Tash (Deshayes 1968, 1068; idem 1972, 202), ca și în stratul III de la Sitagroi (unde ea „este precis contemporană cu ceramica pictată cu grafit”: Renfrew 1969, 429) ar putea susține o asemenea concluzie dacă avem în vedere faptul că ceramică în stil Galepsos a fost descoperită și în cel mai de jos strat al culturii Rachmani de la Pevkakia-Magula (Weisshaar 1977; idem 1979, 385 și urm.; idem 1979a, 114-130). Ar rezulta deci „o nemijlocită legătură între Sitagroi III, orizontul de incendiu de la Dikili Tash și începutul perioadei Rachmani pe Magula de la Pevkakia” (Weisshaar 1979, 390). Sincronismele propuse de Weisshaar întîmpină totuși serioase dificultăți, deoarece în timp ce analogiile așezărilor Sitagroi III și Dikili Tash-neolitic recent duc spre Gumelnița, cele ale culturii Rachmani, chiar din cea mai veche fază, converg spre Sălcuța IV. Între Gumelnița și Sălcuța IV se interpun fazele clasice ale culturii Sălcuța (Roman 1978a). Resturi asemănătoare Sălcuței clasice s-au descoperit, după știința noastră, și la Kalliphiton și Dimitra, dar nu știm dacă ele aparțin unor orizonturi independente sau sînt caracteristice și depunerilor neolitice tîrzii de la Dikili Tash și Sitagroi, depuneri care, la rîndul lor, ar urma să fie mai noi decît ale culturii Gumelnița din aria cedată purtătorilor triburilor nord-pontice, de tip Cernavodă I. În acest din urmă caz, resturile Sălcuța clasice din Macedonia ar trebui să apară numai în nivelurile mai vechi decît cele în care s-a găsit ceramică pictată în stil Galepsos. Altfel, prezența ceramicii Galepsos în depuneri ale culturii Rachmani ar deveni contestabilă pe temeiul sincronizării acesteia din urmă cu Sălcuța IV și, parțial, Cernavodă I. Renfrew (1971, 279) nu a ilustrat noțiunea de „later phase III” de la Sitagroi, astfel încît nu ne dă posibilitatea să apreciem dacă această „later phase III” se datează în perioada post-gumelnițeană sau nu. Rămîn deci în suspensie încă multe probleme obscure.

Și noi, ca și Pavúková (1982, 171, 175), sîntem de părere că între locuirile gumelnițene de la Sitagroi (stratul III) și Dikili Tash (stratul „neolitic recent”) pe de o parte și cele care le suprapun stratigrafic (stratul IV în primul caz și „bronz vechi I” în al doilea) este un hiatus, interval evidențiat de altfel și de datele C₁₄ (vezi, la Renfrew 1969, pag. 439; idem 1971, tab. 1; 2 și fig. 2), dar și de analogiile pe care materialele din ultimele depuneri menționate le arată cu descoperiri nu mai vechi de sfîrșitul culturii Cernavodă I și începutul culturii Cernavodă III.

O discuție asupra sincronismelor între locuirile post-gumelnițene din Macedonia (de la Dikili Tash, Sitagroi și Kritsana) cu cele din restul cercurilor culturale sud-est europene nu poate avea loc înainte de precizarea relațiilor dintre stațiunile macedonene citate. Sarcină dificilă, din cauza puținelui material publicat.

Hanschmann (Milojčić, Hanschmann 1976, 199, nota 839) vede bune elemente de legătură între Dikili Tash-bronz vechi I și Sitagroi IV, iar între Dikili Tash-bronz vechi II cu Sitagroi Va și Vb. Tot după Hanschmann (*ibidem*, nota 839 și 933), torțile trompetiforme de la Dikili Tash, ilustrate de Deshayes (1970, fig. 21) pentru nivelul 12, și-ar găsi cele mai bune corespondențe în Kritsana IV. Pe baza ceștilor cu toartă, Hanschmann (Milojčić, Hanschmann 1976, nota 839) sincronizează Bronz timpuriu I de la Dikili Tash cu Thessalicul timpuriu I. Implicit, Bronz timpuriu II cade mai mult în perioada Kritsana III decît în I/II (*ibidem*, fig. 9 și 10). Pentru Hanschmann (*ibidem*, 213) „faza cea mai veche a Bronzului timpuriu a fost cel mai bine reprezentată prin primele două așezări de la Kritsana (I și II) la care se adaugă încă câteva descoperiri răzlețe din cele mai vechi straturi de la A. Mamas”, dar nici la Kritsana, nici la A. Mamas nu este reprezentată ceramica canelată, element care pare să indice mai corect distanța care separă o stațiune arheologică de fondul neolitic. Din acest punct de vedere, așezările de la Sitagroi (IV) și Dikili Tash („Bronz timpuriu I”) par să fi început mai de timpuriu ca cele din Kritsana I/II. Este deci posibil ca ele să fi fost fondate simultan, într-o perioadă care n-ar putea fi numită, după părerea noastră, nici „neolitic final” (Renfrew 1969, 436, fig. 1; idem 1971, 279), nici „Bronz vechi I” (Deshayes 1970, 28—30), ci *perioadă de trecere* ca pe teritoriul României și Bulgariei.

Nu ne este clar dacă trecerea de la Sitagroi IV la Va, respectiv de la Dikili Tash-Bronz timpuriu I la Bronz timpuriu II, se face organic sau implică, din cauza rupturii tipologice, un alt hiatus. Începînd cu Sitagroi Va și Bronz timpuriu II de la Dikili Tash, evoluția culturală din Macedonia răsăriteană se individualizează și reflectă parcă mai strînse legături cu ținuturile nordice decît cu cele de pe țărmul Chalkidik. Din cele publicate, Bronzul timpuriu II b, c, de la Dikili Tash (Deshayes 1970, îndeosebi fig. 32—39) are bune corespondențe în Sitagroi Va (Renfrew 1969, fig. 3). În schimb, dacă avem în vedere formele de vase cu două torți și ceștile cu fund ascuțit, Sitagroi Vb (*ibidem*, fig. 2) pare să-și continue evoluția mai mult decît așezarea Bronz timpuriu II de la Dikili Tash.

Raportul cronologic dintre Sitagroi și Dikili Tash pe de o parte și Ezero pe de alta este ușurat prin publicarea monografiei despre Ezero. O primă schemă comparativă a dat-o Deshayes (1970, fig. 41). El a situat al său „Bronz timpuriu I” (niv. 16—12) de la Dikili Tash înainte de Ezero, Bronzul timpuriu IIa (niv. 12—8) l-a paralelizat cu Ezero X—VII (pe atunci cele mai vechi niveluri cunoscute în așezarea de la Ezero), Bronz timpuriu IIb cu Ezero VI—V și, s-ar putea subînțelege, că Bronz timpuriu IIc îl socotea sincron cu Ezero IV—I. Oscilant în 1969 (p. 436), Renfrew va sincroniza, doi ani mai târziu (1971, 280, tab. 3), Sitagroi IV cu Ezero, Sitagroi Va cu Michalić și Sitagroi Vb cu o perioadă post-Ezero, contemporană cu Periam și Nagyrév. După Merpert (Ezero, 510) în Sitagroi IV, în comparație cu Sitagroi III, descreșc simțitor asemănările cu culturile balcanice. În Sitagroi Va, elementele comune ar reapare dar sînt slabe; ele s-ar întări, în schimb, în Sitagroi Vb. Concretizînd cele afirmate, el va compara Sitagroi V (a și b) cu perioada de tranziție (orizonturile VIII—VII) și cu perioada B de la Ezero. Pavúková (1982, 171) va sincroniza Ezero XIII—VII cu Sitagroi IV, Ezero VI—IV cu Sitagroi Va și Ezero III—I cu Sitagroi Vb. După părerea noastră, Sitagroi IV și Dikili Tash-Bronz vechi I preced, în totalitate sau în cea mai mare parte, întemeierea așezării de la Ezero. Aceasta deoarece materiale caracteristice, atît cîte au fost publicate, celor două stațiuni susmenționate nu sînt reprezentate la Ezero. Etapele ulterioare din așezările macedonene nu sînt nici ele prea ușor de fixat pe scara cronologică de la Ezero. Ceramica din nivelurile 8—2 (Bronz timpuriu IIb—c) de la Dikili Tash arată o predilecție pentru ornamentarea interioară și exterioară a vaselor în tehnica inciziei, împunsăturilor, impresiunilor cu șnur și chiar exciziei în care se aplică incrustație cu alb, situație analoagă și în așezarea de la Ezero, chiar dacă, uneori, motivele și chiar procedeele tehnice sînt întrebunțate în proporție diferită. Sitagroi Vb, ca și Kritsana VI, pare a se situa în perioada Michalić (orizonturile VI—IV de la Ezero), în timp ce Sitagroi Va, Dikili Tash-Bronz timpuriu IIb—c și Kritsana IV—V ar corespunde spațiului Ezero A₂ și A—B. Perioadei Ezero A₁ i-ar fi sincronice Dikili Tash-Bronz timpuriu IIa și Kritsana III. Prezența ceramicii șnurate la A. Mamas, Kritsana, Sitagroi Va—b și Dikili Tash-Bronz timpuriu IIb—c se poate explica așadar prin relațiile pe care purtătorii acestor culturi le-au avut cu grupele situate la nord de munții Rhodope.

Există elemente de convergență care permit paralelisme tipologice (ce pot avea și valoare cronologică) între evoluția culturală post-gumelniteană (respectiv post-varianta Dikili Tash) din Macedonia cu ținuturile nord-balcanice și central-peninsulare. Legăturile Macedoniei răsăritene cu nordul par a se realiza îndeosebi pe Strymon pînă în bazinul sofiot și, în continuare de-a lungul Nișavei, spre Morava, iar pe Isker spre Oltenia. Pentru perioada Sitagroi Va-Dikili Tash-Bronz

timpuriu IIB—c (niv. 8—2) jalonarea drumului este foarte expresiv marcată prin descoperirile de la Pernik (Pernik I, 51; fig. 28/5; 29/5, 6; 30/1—6; 31/1, 4; 33/1, 2; 34/1—3).

Descoperirile din stratul Sitagroi IV-Dikili Tash-Bronz timpuriu I (niv. 16—12) au analogii în orizonturi precoțofeni (Roman 1979, 309 și nota 15), începînd din perioada Cernavodă I tirzie-Sălcuța IV și terminînd cu Cernavodă III. Avem în vedere ceramica canelată, căucele cu toartă în bandă apărute încă din etapa Ulmeni a culturii Cernavodă I (Morintz, Roman 1968, fig. 16/9) și dezvoltate, în forme apropiate aceluia macedonene, în Renie II (*ibidem*, fig. 26/7, 19, 20). De asemenea, ornamentele constînd din triunghiuri umplute cu puncte (Deshayes 1970, fig.13; 14) ca și motivele ornamentale de pe vasele reproduse de Renfrew (1969, fig. 1/5, 7).

Orizontul Sitagroi Va și Dikili Tash-Bronz timpuriu IIB—c (niv. 8—2) indică legături clare cu Kostolac și Vučedol (Deshayes 1970, 33 și urm.; Renfrew 1971, 280; Séfériades 1981, 60; idem 1982) iar Sitagroi Vb cu complexe Coțofeni finale, eventual și puțin după, pînă în vremea fazei Ostrovu Corbului a culturii Glina. Întrebarea pe care ne-o punem: acoperă oare Dikili Tash-Bronz timpuriu IIa (niv. 11—9), împreună cu Kritsana III, spațiul cronologic corespunzător orizonturilor Orlea—Sadovec, Baden timpuriu (post Boleráz), Coțofeni I sau stilul „Kostolac” a apărut mai de timpuriu în sud și s-a transmis spre nord mai tirziu? Indiferent care dintre alternative este adevărată, pentru cultura Baden din regiunile sudice rămîne o perioadă de evoluție foarte scurtă. Noi inclinăm să credem că în aceste regiuni, la scurt timp după orizontul Cernavodă III, va apare stilul Kostolac care s-a interferat, progresiv, mai întîi cu fenomenul Coțofeni și apoi cu cel Baden (Roman, Németi 1978, 54). Chiar dacă prin descoperirile din bazinul sofiot (Pernik) și zona Niš (Čardak și Bubanj: Milojević 1949—1950, pl. 10/1, 9—11; Garašanin 1958 a, pl. 4/1, 2; Jelenac: Galović 1960, pl. I/5—9; II/4—6; VII) cele două manifestări culturale se apropie mult una de alta (ceramica ambelor zone prezentînd spații largi acoperite cu materie albă), complexe de tip Sitagroi Va-Dikili Tash-Bronz timpuriu IIB-c reprezintă o sinteză locală, originală, care nu poate fi cuprinsă în aceeași arie culturală cu stațiunile Kostolac.

Elementele de comparație cu Vučedol se referă îndeosebi la tehnica de ornamentare constînd din impresiuni triunghiulare (Deshayes 1970, fig. 35—36) sau impresiuni perpendiculare de-a lungul unei linii incizate (Renfrew 1970, pl. XXIc). Impresiunile sînt umplute cu alb. Și unele forme de străchini (*ibidem*; idem 1969, fig. 3) permit analogii cu Vučedol. S-ar putea însă ca folosirea unor tehnici de ornamentare asemănătoare să se datoreze nevoilor legate de tehnica incrustației și nu unor contacte directe. Că zona de manifestare a stilului Vučedol a înglobat totuși și ținutul în care sînt prezente deopotrivă și elemente inrudite cu cele din cimpia Dramei o dovedesc descoperirile de la Pernik unde s-a găsit și un fragment ceramic de tip Vučedol (Pernik I, fig. 31/1). Tot de acolo provine și un fragment șnurat cu motive în „lat” (Pernik I, 4-1, fig. 30/1 stînga sus) asemănătoare celor de pe ceramica din nivelul 4 de la Dikili Tash (Deshayes 1962, fig. 23). Motive asemănătoare am menționat deja din aria culturii Glina (Roman 1976a, fig. 8/1) și din stratul superior al așezării de la Michailovka (Michailovka, pl. XV/3).

Raportul cronologic dintre Sitagroi și Dikili Tash pe de o parte și cultura Baden pe de alta a fost invocat în mai multe rînduri. După Deshayes (1970, 28, 37), elemente apropiate sau „proprii culturii Pecel” ar apare la Dikili Tash „înaintea distrugerii locuirii neolitice” (*ibidem*, 37) și ar fi vorba de o fază mijlocie a culturii Baden (faza D) după Neustupný 1969, 324—325, fig. 3 dacă se iau în considerație trimiterile la Hódmezővásárhely-Bodzáspart și Palotabozsok pe care le face Deshayes 1970, notele 35, 36). Afluxul de elemente Baden ar fi continuat pe toată durata Bronz timpuriu I și la început de Bronz timpuriu II (*ibidem*, 37; la fig. 41 sincronizează ultima fază Baden cu Bronz timpuriu IIa de la Dikili Tash).

Renfrew (1971, 280 și tab. 3) a sincronizat a sa „later phase III” de la Sitagroi cu Boleráz, dar noțiunea de „later III” nu poate fi luată în considerație cîtă vreme nu este ilustrată. Teoretic, ea ar putea să fie: Gumelnița, Sălcuța clasică, Sălcuța IV sau Cernavodă III. Tot Renfrew (*ibidem*) a paralelizat Baden propriu-zis cu Sitagroi IV și a plasat Sitagroi V după sfîrșitul culturii în discuție.

Pentru V. Pavúková (1981; 1982, 171, 175), Sitagroi IV are legături cronologice cu Boleráz; Sitagroi Va cu Baden II, iar orizontul Sitagroi Vb cu Baden III „oder noch eher IV (keinesfalls später)” (Pavúková 1981).

În lumina datelor pe care le-am expus, nici una din schemele cronologice menționate nu ni se pare acceptabilă. În primul rînd, noi nu vedem cum ar putea fi vorba de prezența unor elemente Baden în mediul gumelnițean de la Dikili Tash. Apoi, dacă elementele „Pecel” din Bronz tim-

purii I de la Dikili Tash sint într-adevăr Baden mijlociu, atunci hiatus-ul dintre stratul „neolitic recent” și „Bronz timpuriu I” ar crește și mai mult, pentru a corespunde întregii perioade ocupate de culturile dintre orizonturile Gumelnița pe de o parte și Baden pe de alta. De aceea, noi credem că așezările Bronz timpuriu I de la Dikili Tash și IV de la Sitagroi au fost întemeiate într-o perioadă corespunzătoare sfârșitului culturii Cernavodă I și fazei Renie II de la Dunărea de Jos și că ele s-au dezvoltat în paralel cu manifestările de tip Cernavodă III – Boleráz. Sfârșitul culturii Baden (fără Kostolac și Boșaca) trebuie plasat în cursul unei perioade vechi a așezării

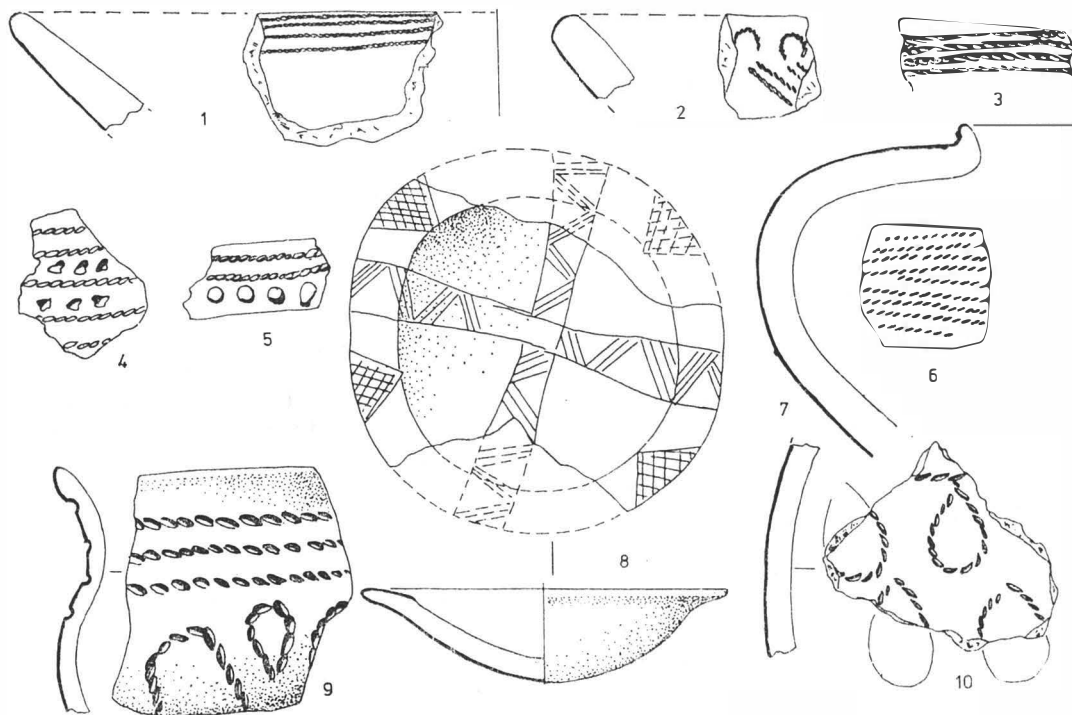

Fig. 2. Ceramică șnurată. 1-6 Dikili Tash (1,3 PNA 92; 2 LN niv. 1; 1,3,4 Dikili Tash Va; 2 Dikili Tash Vb; 5,6 nestratigrafiate); 7 Sitagroi, cu ornamente șnurate pe umăr; 8 Ariușd, strat Schneckenberg, cu analogii la Ezero (Muz. Transilvaniei, inv. III 109 = 1515); 9 București — „Roșu”; 10 Sărata Monteoru (strat IC_{4c}?). Scara 1:2.

— Sit
— Diki

Va de la Sitagroi. Deci, prin orizontul Sitagroi IV-Dikili Tash (Bronz timpuriu I) — Kritsana I/II, Macedonia poate fi integrată în aria de manifestare a fenomenului cultural Cernavodă III — Boleráz. Începînd, mai ales, cu perioada Sitagroi Va, acest ținut s-a individualizat din punct de vedere cultural, chiar dacă a menținut strinse legături cu regiunile central-peninsulare. Din evoluția culturală a Macedoniei lipsesc încă verigile documentare care ne-ar arăta mai clar etapele constituirii culturii bronzului timpuriu macedonean. În clipa de față, nu ne este clar cum anume s-au adăugat și integrat, la și în substratul local, noi elemente etnice (venite mai ales dinspre nord) și culturale (în bună măsură egeice și vest-anatoliene). A explica apariția culturii bronzului timpuriu macedonean numai printr-un proces de imigrare ni se pare simplist. În așezările macedonene, ceramica ornamentată cu șnurul apare abia în perioada ei tirzie de evoluție sud-est europeană. Ea este, aici și acum, un produs local, ornamentele imprimate cu șnurul fiind incrustate, cel mai adesea, cu alb. Prezența ei nu dovedește deci sosirea unor comunități din stepele nord-pontice (Deshayes 1970, 38; Theodoridis 1971, 25) în Macedonia ei, cel mult, a unor comunități central-peninsulare care integraseră, cu mult timp în urmă, și elemente de îndepărtată origine nord-pontică și chiar volinopodolică.

★

Din Thessalia, noi descoperiri de ceramică șnurată provin de la Pevkakia-Magula formată dintr-o succesiune de așezări fortificate și cimitire, atribuite perioadelor hellenistică, Helladică

mijlocie și tirzie, Bronz timpuriu, Rachmani și Dimini. Acolo s-au descoperit 21 de fragmente ceramice din categoria care ne interesează, reproduse de noi la fig. 3. Nr. 1, 19, 21 sînt nestratigrafiate (vezi Hanschmann, Milojević 1976, II, pl. 64/14 pentru nr. 19); nr. 14 provine dintr-un strat de nivelare a unor vechi construcții ce pot fi Rachmani, dar nivelarea se putea face de cei mai vechi locuitori ai Bronzului timpuriu; nr. 3 s-a descoperit la baza stratului, pe stîncă; nr. 5 pe stîncă sub o locuință a Bronzului timpuriu, iar nr. 13 sub o groapă a Bronzului timpuriu, tot spre stîncă. Ultimele trei pot așadar aparține, teoretic, fie locuirii Rachmani fie celei mai vechi a Bronzului timpuriu. Nr. 4, 10, 12 aparțin unui nivel vechi al Bronzului timpuriu, dinaintea construcției unui zid de apărare care, la rîndul său „este mai vechi decît locuința troiană cu megaron” (Milojević 1974, 50). În locuința cu megaron s-au descoperit fragmente de la cel puțin cinci pahare cu torți duble (Milojević, Bericht 1972; idem 1974, 46). Nu am identificat însă la care fragmente se referă Milojević cînd afirmă că provin „din distrugerea zidului de apărare” (idem 1974, 50). Nr. 9 provine din stratul superior al Bronzului timpuriu, dintr-un nivel care suprapune o succesiune de locuințe și este suprapus de încă o locuință a Bronzului timpuriu. Nr. 17 s-a descoperit peste dărîmăturile zidului de apărare (care aparține etapei mijlocii a Bronzului timpuriu), deci se atribuie celei de a doua jumătăți a stratului Bronz timpuriu și este probabil sincron cu locuința cu Megaron (locuința 323) în care s-au aflat resturile de depas-uri. Peste locuința cu megaron și aceea cu absidă (ultima socotită mai recentă: Milojević, Bericht 1972) a urmat un strat de nivelare care separă stratul Bronzului timpuriu de cel al Bronzului mijlociu. Cu toate că nivelarea s-a putut face în Bronzul mijlociu, materialul din stratul de nivelare aparține Bronzului timpuriu. În el s-au aflat fragmentele nr. 2, 15, 16, 18, 22. În nivelarea de sub o locuință aparținînd Bronzului mijlociu s-a descoperit nr. 7 în timp ce nr. 8 s-a aflat „pe podina celei mai vechi locuințe a Bronzului mijlociu” însă „nu se exclude posibilitatea ca el să provină din depunerile mai vechi ale Bronzului timpuriu” (Milojević, Bericht 1977). G. Hüttel și P. Marzolff ne-au precizat că nr. 8 s-a descoperit la partea inferioară a podinei locuinței, lutul putînd fi adus din apropiere, eventual din Petro-Magula unde sînt locuiri Rachmani și ale Bronzului timpuriu. Aparținînd aceluiași strat al Bronzului timpuriu, fără alte precizări, rămîn nr. 6 (secțiunea F VIII, zid 346), 11 (secțiunea E VIII 49, nivel XXX) și 20 (secțiunea E VIII 39, nivel XXIX₃). Cit privește datele emantate de la Milojević (1972) și relatate de Roman 1976b, 64 (= Roman 1977, 75, 76), ele se referă foarte probabil la descoperiri din stratul de nivelare și locuința megaron, respectiv și cu absidă. Ceramica ornamentată cu șnurul sau cea incrustată, de la Pevkacia-Magula, aparține deci, din punct de vedere stratigrafic perioadei de timp cuprinsă între cultura Rachmani la partea inferioară (și dacă avem în vedere poziția cronologică a culturii Rachmani și relațiile pe care ea le are cu evoluția culturală de la nord de Balcani și Dunărea de Jos, posibilitatea descoperirii unor fragmente ceramice ornamentate cu șnurul, măcar în maniera Šuplevec-Bakarno Gumno, în complexe Rachmani este absolut normală) și cel mai vechi orizont al Bronzului mijlociu, la partea superioară. Analiza tipologică permite însă o diviziune în două grupe: una, constituită din fragmentele ceramice descoperite în jumătatea inferioară a stratului de cultură a Bronzului timpuriu (nr. 3—5, 10, 12—14, provenind de la o strachină, de la vase bitronconice și vase cu torți late, ornate cu impresiuni de șnur: nr. 4 și 10 fiind incrustate cu alb; cu motive triunghiulare sau cu alternanțe de benzi oblice) și alta cuprinzînd materialele descoperite la partea superioară a stratului de cultură al Bronzului timpuriu și în stratul de nivelare (nr. 2, 7—9, 15—18, 22, de la vase bitronconice, vase de agățat: 2, 7, 9 incrustate cu alb; cu motive triunghiulare și, într-un caz, cu motive în formă de laț: nr. 17, vezi Milojević 1977, 216).

Două asemenea etape a deosebit la Pevkacia-Magula și Hanschmann (Hanschmann, Milojević 1976, I, 233). Pe cea mai veche a atribuit-o Thessalicului timpuriu I, corespunzător unei faze mai timpurii a Helladicului timpuriu II (în care încadrează și descoperirile cu ceramică șnurată de la Argissa, A. Mamas și pe cele mai vechi de la Dikili Tash), iar etapa mai nouă Thessalicului timpuriu III (împreună cu fragmentul Helladic timpuriu III de la Eutresis, cu descoperirile de la Sitagroi și cu cele mai noi de la Dikili Tash).

Importanța descoperirilor de ceramică șnurată la Pevkacia-Magula este deosebită, căci în baza datelor stratigrafice și importurilor se poate realiza și încadrarea lor în raport cu Helladicul timpuriu și cu Troia. Astfel, importurile de Saucieres, care apar și în stratul Rachmani (Milojević 1974, 50), sincronizează depunerile Thessalice timpurii cele mai vechi cu Helladicul timpuriu II, deci grupa veche se poate insera în acest cadru. Importurile troiene, printre care și depas-urile (unele în locuința cu megaron 323), datează acest orizont (și cu el, eventual, fragmentul cu moti-

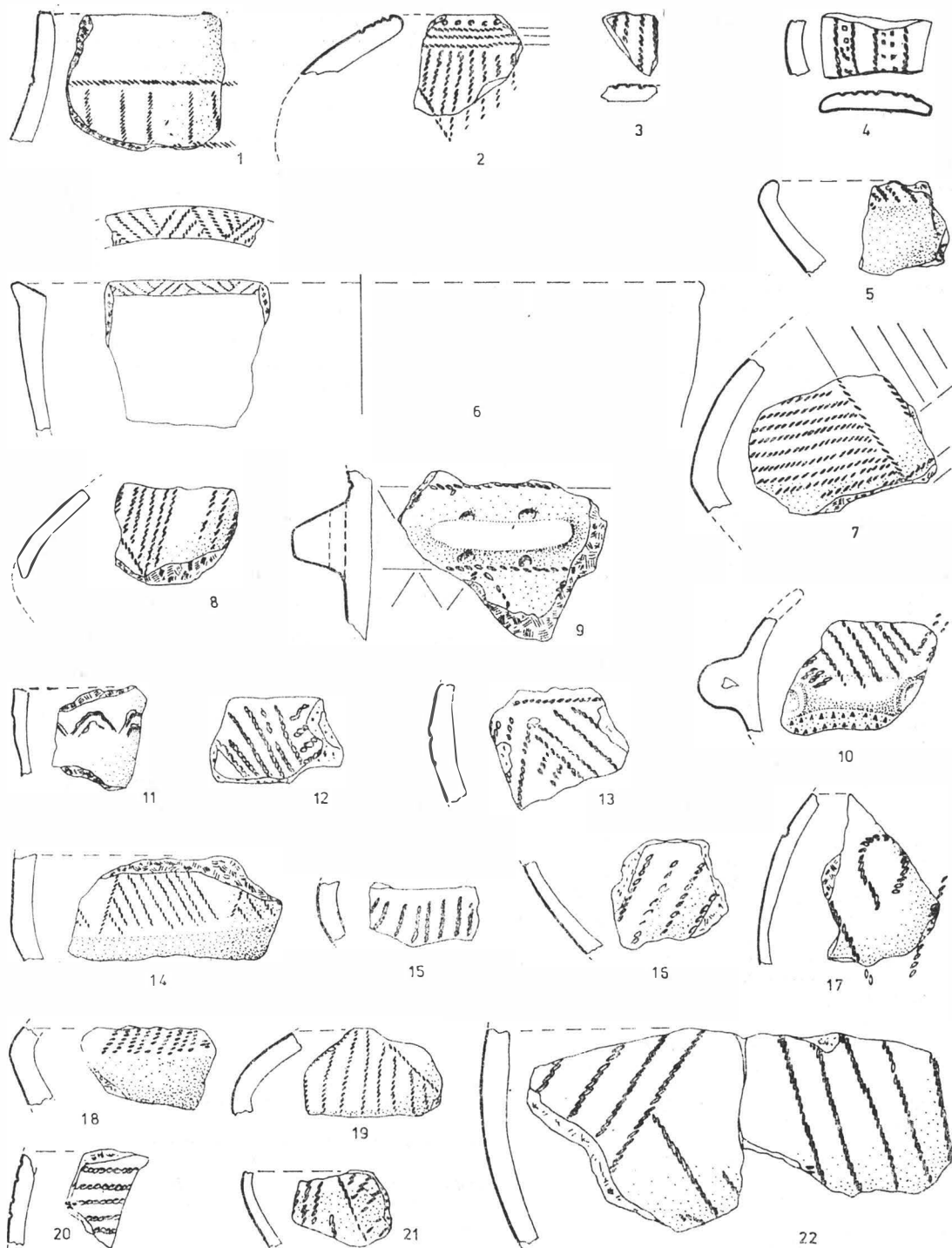

Fig. 3. Ceramică ornamentată cu șnurul de la Pevkakia-Magula (Thessalia). Scara 1 : 2.

în formă de laț) în perioada Troia III (Milojčić 1972; Podzuweit 1979a, 147–148; idem 1979b, 363–365), iar următorul (cel cu locuință cu absidă), pe baza altor importuri troiene, cu Troia III – IVa–c (Podzuweit 1979b). În acest fel, se asigură un cadru cronologic care trebuie privit cu toată atenția.

Ceramica ornamentată cu șnurul sau cea incrustată pe impresiuni de șnur de la Pevkakia-Magula oferă analogii, generale, cu cea similară din Bulgaria (tehnică de ornamentare, incrustație, unele forme de vase), dar ea nu poate constitui, prin ea însăși, deocamdată cel puțin, un element de sincronizare cu anume niveluri de la Ezero fără evidențierea și altor elemente de comparație, prezente deopotrivă atât în culturile Bronzului timpuriu din Grecia de nord și centrală cit și la Ezero. Dacă avem în vedere situația generală din Balcani și de la nord de Dunăre (descreșterea treptată a folosirii tehnicii șnurate în partea finală a perioadei mijlocii și la începutul celei târzii), analogiile pe care ceramica șnurată de la Pevkakia-Magula le are în maniera de ornamentare a culturii Coțofeni din fazele II și III timpurie, ar trebui să admitem sincronizarea descoperirilor perioadei vechi de la Pevkakia-Magula cu începutul perioadei Michalic (niv. IX – VIII de la Ezero). Descoperirile din etapa târzie își găsesc însă bune analogii, unele frapante (cp. fig. 3/17 cu Roman 1976, fig. 8/1), cu cele din orizontul Schneckenberg B–Jigodin.

PRESCURTĂRI

- Demoule 1982 = Paul Jean Demoule, *La „culture de Dikili Tash” en Macédoine grecque : périodisation et synchronismes*, Simposion Novi Sad – Vrdnik.
- Deshayes 1962 = Jean Deshayes, BCH, 86, p. 922 și urm.
- Idem 1968 = Idem, BCH, 92, 2, p. 1062 și urm.
- Idem 1970 = Idem, Zbornik Narodnog Muzeija, Belgrad, 6, p. 21 și urm.
- Idem 1972 = Idem, Archaeology, 25, 3, p. 198 și urm.
- Dumitrescu 1970 = Vl. Dumitrescu, *Coraport la al II-lea congres de studii sud-est europene*, Atena.
- Ezero = G. Georgiev, N. Merpert, R. Katinčarov, D. Dimitrov, *Ezero. Rannobronzonata selišce*, Sofia, 1979.
- Galović 1960 = Radoslav Galović, Zbornik Narodnog Muzeija, Belgrad, 3, p. 329 și urm.
- Garašanin 1958 = Milutin Garašanin, 39. Ber RGK, p. 1 și urm. ; 1958a = PZ, 36, p. 223 și urm.
- Georgiev 1967 = G. Georgiev, ArchAustriaca, 42, p. 120 și urm.
- Georgiev, Merpert 1965 = G. Georgiev, N. Merpert, Izvestija – Sofia, 28, p. 129 și urm.
- Hanschmann, Miložčić 1976 = Eva Hanschmann, Vladimir Miložčić, *Die deutschen Ausgrabungen auf der Argissa-Magula in Thessalien. III. Die Frühe und beginnende Mittlere Bronzezeit*, BAM 13/14.
- Katinčarov 1972 = R. Katinčarov, SA, 1, p. 242 și urm.
- Idem 1974 = Idem, Arheologija – Sofia, 16, 1, p. 1 și urm.
- Idem 1975 = Idem, ActaArchCarp, 15, p. 85 și urm.
- Idem 1978 = Idem, Pulpudeva, 2, p. 277 și urm.
- Idem 1981 = Idem, Izvestija – Sofia, 36, p. 117 și urm.
- Liddell 1929 = Dorothy M. Liddell, Antiquity, 3, p. 283 și urm.
- Merpert, Georgiev 1969 = N. Merpert, G. Georgiev, *Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur*, Bratislava, 1973, p. 215 și urm.
- Michailovka = O. F. Lagadovskaia, O. G. Šapošnikova, M. L. Makarevič, *Mihailiiske poselenija*, Kiev.
- Miložčić 1949–1950 = Vladimir Miložčić, PZ, 34/35, 2, p. 151 și urm.
- Idem 1959 = Idem, JahrbRGZM, 6, p. 1 și urm.
- Idem 1972 = Idem, Scrisoare către autor din 23 noiembrie.
- Idem 1974 = Idem, Athens Annals of Archaeology, 7, fasc. 1, Atena, p. 43 și urm.
- Idem 1977 = Idem, Germania, 55, 1–2, p. 212–218.
- Idem, Bericht 1972 = Idem, *Bericht über die deutschen archäologischen Ausgrabungen in Thessalien 1972*, pentru D.F.G.
- Idem, Bericht 1977 = Idem, *Bericht über die archäologischen Forschungen in Thessalien 1977*, pentru D.F.G.
- Miložčić, Hanschmann 1976 = vezi Hanschmann, Miložčić 1976.
- Morintz, Roman 1968 = Sebastian Morintz, Petre Roman, Dacia, N. S., 12, p. 45 și urm.
- Idem. 1969 = Idem, Dacia, N. S., 13, p. 61 și urm.
- Neustupný 1969 = Evžen Neustupný, *Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur*, Bratislava, 1973, p. 317 și urm.
- Pavúková 1981 = Viera Pavúková, *Die Badener Kultur und Ägäis*, Symposium Xanthi.
- Idem, 1982 = Idem, Pulpudeva, 3, Sofia, p. 150 și urm.
- Pernik = J. Čangova, A. Radunčeva, V. Ljubenova, V. Gerasimova-Tomova, J. Jurukova, *Pernik, Tom I, Poselišcena život na hălma Krakra ot V hil. pr. n.e. do VI v. na n.e.*, Sofia, 1981.

- Podzuweit 1979a = Christian Podzuweit, *Trojanische Gefässformen der Frühbronzezeit in Anatolien, der Ägäis und angrenzenden Gebieten*, Mainz.
- Idem 1979b = Idem, *Bibliotheca Orientalis*, 36, 5–6, p. 361–368.
- Renfrew 1969 = C. Renfrew, *Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur*, Bratislava, 1973.
- Idem, 1971 = Idem, *Antiquity*, 45, p. 275 și urm.
- Idem 1979 = Idem, Scrisoare către autor din 8 martie.
- Roman 1974 = Petre Roman, *Jshr. mitteldt. Vorgesch.*, 58, Halle/Saale, p. 157–174.
- Idem 1976 = Idem, *SCIVA*, 27, 2, p. 147 și urm.
- Idem 1976a = Idem, *PZ*, 51, Heft 1, p. 26 și urm.
- Idem 1976b = Idem, *Cultura Coșofeni*, București.
- Idem 1977 = Idem, *The Late Copper Age Culture of South-East Europe*, B.A.R., 32, Oxford.
- Idem 1978 = Idem, *Simposion Plovdiv*, vezi *Thrace-Dacia*, 4, 1982, 1–2, p. 69–72.
- Idem 1978a = Idem, *SCIVA*, 29, 2, p. 215 și urm.
- Idem 1979 = Idem, *Dacia*, N. S., 23, p. 307 și urm.
- Idem 1980 = Idem, *PZ*, 55, Heft 2, p. 230 și urm.
- Idem 1982 = Idem, *SCIVA*, 33, 4, p. 402–414.
- Idem 1985 = Idem, *SCIVA*, 36, 4, p. 279–297.
- Roman, Némethi 1978 = Petre Roman, Ioan Némethi, *Cultura Baden în România*, București.
- Semenov 1955 = S. A. Semenov, *KS*, 57, p. 137 și urm.
- Séfériades 1981 = Michel Séfériades, *Archéologia*, 153, aprilie, p. 48.
- Idem 1982 = Idem, *Le rol déterminant des éléments Baden, Kostolac et Vučedol dans la genèse et le développement du bronze ancien de la Macédoine orientale grecque*, Simposion Novi Sad – Vrdnik, oct.
- Sherrat 1979 = Andrew Sherrat, Notă asupra ceramicii șnurate de la Sitagroi, trimisă autorului în 8 martie 1979.
- Theocharis 1971 = D. Theocharis, *Prehistory of Eastern Macedonia and Thrace*, Atena.
- Todorova 1978 = Henrieta Todorova, *The Eneolithic in Bulgaria*, B.A.R., 49, Oxford.
- Tudor 1982 = Ersilia Tudor, *Dacia*, N. S., 26, p. 59 și urm.
- Weisshaar 1977 = H. J. Weisshaar, *Die Funde der Rachmanizeit von der Pevkakia-Magula bei Volos*, Disertație Heidelberg.
- Idem 1979 = Idem, *ArchKorrespondenzblatt*, 9, Heft 4, p. 385 și urm.
- Idem 1979a = Idem, *Jahrb. RGZM*, 26, p. 114 și urm.
- Zaharia 1982 = Eug. Zaharia, *Comunicare la Inst. de arheologie despre faza cea mai veche a culturii Monteoru*.

Établissements à céramique décorée à la corde de Thrace, Macédoine, Thessalie et leurs rapports avec l'évolution culturelle des régions carpato-danubiennes

RÉSUMÉ

L'auteur analyse les rapports chronologiques des établissements d'Ezero, Dikili Tash, Sitagroi, Kritsana, Pevkakia-Magula avec l'évolution culturelle des régions du Moyen et du Bas-Danube par le biais des apparitions de céramique décorée à la corde.

Sont définies tout d'abord quelques notions comme : céramique décorée d'impressions à la corde enroulée et tordue, céramique incrustée sur impressions de corde. Sont ensuite fixées les limites chronologiques (supérieure et inférieure) de l'apparition de la céramique décorée à la corde dans le sud-est de l'Europe, et la relation chronologique avec l'Europe centrale et orientale. Toujours dans le cadre de l'introduction, l'auteur distingue quatre grandes périodes du décor à impressions de corde dans la zone prise en considération. L'analyse proprement-dite présente les éléments à signification chronologique des établissements mentionnés ci-dessus, dont il résulte à la fin le schéma chronologique de la fig. 1. Les fig. 2 et 3 reproduisent des fragments de céramiques décorés à la corde de Dikili Tash et Pevkakia-Volos, offerts en vue de leur étude et publication par C. Renfrew et A. Sherrat dans le premier cas, et Vl. Milojević et col. dans le second.

La présente étude est la variante roumaine de certains des chapitres d'une étude monographique intitulée „Beiträge zur Problematik der Schnurverziertenkeramik Südosteuropas”, réalisée en collaboration avec Ann Dodd-Oprîtescu et János Pál.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Tableau chronologique.

Fig. 2. Céramique décorée à la corde. 1-6 ~~Dikli-Tash~~ (1,3 PNa 92; 2 LN niv. 1; 1, 3, 4 ~~Dikli Tash~~ Va; 2 ~~Dikli Tash~~ V b; 5, 6 non stratigraphiées); 7 ~~Vitogrei~~, avec ornements à la corde sur l'épaule; 8 Ariuşd, niveau Schneckenberg avec des analogies dans Ezero (Musée de Transylvanie, inv. III 109 = 1 515); 9 Bucureşti-Roşu; 10 Sărata Monteoru (strate IC_{4c}?).
Echelle 1 : 2.

Fig. 3. Céramique décorée à la corde de Pevkacia-Magula (Thessalie). Echelle 1 : 2.

egri
; Tash